

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ОБРАЗІВ СВЯТИХ У ПОЕТИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ Т.ШЕВЧЕНКА

Майже століття у нашому шевченкознавстві спостерігалася тенденція табування теми авторської інтерпретації біблійних образів або наголошувалось на суспільній умотивованості та революційному спрямуванні шевченківських наслідувань Біблії, а самого поета тривалий час намагалися представити матеріалістом і атеїстом" [6, 95].

Сьогодні релігійний аспект привертає увагу багатьох дослідників, які намагаються розібратися з відповідними уявленнями письменника, особливостями його християнізму. Щоправда, підходять до цього по-різному. Одні обирають полемічний ракурс, обстоюють погляд на Шевченка як поета, який сповідує євангельський ідеал братолюбства, прагнучитим самим спростувати постулат радянського шевченкознавства про "войовничий атеїзм" автора "Неофітів" і "Марії" (В. Барка), інші науковці вивчають шевченківські тексти, зіставляючи з тими чи іншими місцями зі Святого Письма (В.Пахаренко). Дехто вписує його релігійні уявлення в контекст багатовікової християнської традиції (Є.Сверстюк) або розглядає шевченківський християнізм у категоріях сучасних міфологічних шкіл (Г.Грабович), подекуди із "коригуванням" християнського міфу за рахунок поганських інтерференцій (В.Діброва). Есхатологічні візії поета дослідники аналізують також у типологічному плані, порівнюючи їх, наприклад, із мотивами розп'яття та воскресіння в художника Н.Ге (Ю.Шерех) або з "протоекзистенціалізмом" (О.Забужко).

Значно ширше релігійне у творах Кобзаря тлумачить І.Огієнко. Виходячи з того, що українській народній мові, яка відбиває дух думання народу, притаманна риса релігійності, дослідник відповідно визначає стиль поетових творів: "Релігійний стиль – це спосіб думання самого Шевченка, часто розмови самого з собою, цебто думання й розмови самої душі автора". Причому, на думку І.Огієнка, "Шевченків світогляд широко релігійний", "усі дійові особи його творів – релігійні", "нерелігійних типів він не подав ані одного" [4, 169].

Здебільшого релігійно-філософські питання Т.Шевченко осмислював саме у високому біблійному контексті, хоч і не завжди з позицій ортодоксальних. Тому більш правомірними є погляди тих учених, які стверджували, що "Шевченка можна назвати релігійним поетом не просто тому, що велика частина його творів тематично пов'язана з Біблією, і не тому, що він часто звертається до Бога (насправді він часто сперечається і не погоджується з Ним), а завдяки глибинним структурам поетового мислення" [2, 82].

Незважаючи на різномірні оцінки релігійного сакрального

творчості письменника, погоджуємося із тим, що "саме Шевченко став першим українським митцем, який художньо неперевершено осмислив історію свого народу у високому контексті Святого Письма", а тому з його творами "пов'язується один із найважливіших етапів у ході історичного розвитку української релігійно-філософської поезії" [1, 112].

Всебічне мовознавче вивчення Шевченкової поетичної спадщини передбачає дослідження лінгвальних особливостей його творів у єдності їх змісту й форми. Сучасна когнітивна лінгвістика спрямовує аналіз на виявлення концептуальної системи смислів, які творять поетичний світ геніального українського художника слова, у їх органічній єдності з культурним контекстом, етнотрадиціями тощо. Одним із таких смислових комплексів, об'єктивованих у його поетичній мові, є концептосфера сакрального, репрезентована сукупністю релігійних концептів. У Шевченкових творах одним із яскравих маніфестантів її є концепт "Святість", вербалізований численними номінантами, серед яких помітно вирізняється лексема "святий" та похідні від неї. У Шевченкових поезіях виявлено значну кількість контекстів, в яких експліцитно чи імпліцитно об'єктивується відповідний концепт. Дослідники творчості Т. Шевченка пояснюють це ознакою релігійності його стилю (І.Огієнко) чи, навпаки, прагненням письменника посилити соціальне звучання текстів (Н. Левченко). Вчені привертають увагу й до того, що святість є похідною від Бога і постає в Новому Заповіті як виправдання Христом (О.Яковина) або категоризується як вияв Божественного, на противагу ритуально-обрядовим діям (П.Мацьків).

Виявлено, що в досліджуваних творах ознака святості есплікується як риса, притаманна Божим особам, а також ознака, властива предметам, діям церковного обряду. Проте частіше вона об'єктивується через ті поняття, що становили сенс поетового життя, його творчості, – це правда, воля, слава України. Письменник прагне осмислити святість, що акумулює любов, надію, високі страждання й ідеали, тобто все те, без чого неможливо досягнути глибини й повноти людського буття. Шевченкові образи, що втілюють святість, розкривають авторське потрактування ваги відповідного концепту в етносвідомості, культурі українців. Змістова структура останнього охоплює низку узуальних та індивідуальних смислів, лінгвально об'єктивованих у поетових творах.

Так, один із основних компонентів семантики аналізованого концепту – "Те, що є неодмінним атрибутом Бога, Богородиці", наприклад: "*І Бог Святий покарає, І прожене долю*" [7, 218]; "*Що він зробив їм, той Святий, Той Назарей.. І за що Його, святого, мордували, Во узи кували,/ І главу його честную Терном увінчали*" [8, 219]; "*Святая Праведная Мати Святого Сина на землі*" [8, 219]. Преференцію святості як основної сакральної ознаки засвідчує вторинна

номінація "Святая сила", яка однаковою мірою стосується і Бога-Отця, і Бога-Сина, а також Богоматері: "Святая сило! Спаси мене, мій Боже милій!" [8, 256]; "Молюся, Господи, помилуй, Спаси ти нас, Святая сило" [7, 202]; "Все упованіє моє На тебе, Мати, возлагаю, Святая сило всіх святих" [8, 250]. Партиципiант "Святий" вербалізує всеосязний атрибут Божих осіб, недосяжний для людини, яка, проте, повинна прагнути до цієї якості, як до вищого ідеалу.

Починаючи з XI ст., й особливо у XIV–XV ст., лексему "святий" тлумачать як: "канонізований християнською церквою", "зв'язаний з релігійним культом", "офіційно шанобливий титул" [5, 327-328]. Зауважимо, що до Святих або тих, хто визначився своїм служінням Богові, належать і легендарні постаті Петра, Павла, Миколая та ін., великі і малі пророки (Ісаія, Ієремія, Іезикііль, Осія й ін.), мученики за віру (Варвара, Параскева та под.), а також богослови, апостоли, рівноапостольні, праведні миряни, блаженні, страсотерпці тощо [3, 531].

Багато зі згаданих постатей Святих зображені чи згадуються у Шевченкових поетичних текстах. Зокрема, письменник часто звертається до образів Святого Петра, Павла, Миколая, Іоанна та ін. Так, у зображенні Петра як одного з перших Ісусових учнів, що проповідував Євангеліє народу, наvertsаючи його у християнство, виявляються як сакральні, так і профанні риси. З одного боку, він спілкується зі Всевишнім, як і Той, здатний творити чудеса ("Бо так сказав Петрові Бог..." [7, 221] або "А Бог тойді з Петром ходив По світу та дива творив" [8, 74]), з іншого – як звичайна людина, буває втомленим і розчарованим ("Іде Святий Петро... Зайшов у гай води напитись І одпочити. – Благо вам! – Сказав апостол утомлений" [8, 221]). Петро, подібно до інших апостолів, благовістить народу любов і правду: "І тихим, добрим, кротким словом Благовістив їм слово нове, Любов, і правду, і добро, Добро найкращеє на світі, То братолюбіє" [8, 221]. Безперечно, що своїм беззавітним служінням Богу і людям Святі заслужили шану і повагу: "Треба буде Акафіст наняти Миколаєви Святому" [7, 243]. Досить часто Шевченко вживає дескрипцію "Святі апостоли" узагальнено, маючи на увазі всіх тих, хто поширює праведне Боже слово: "А Ти Возстав од гроба, І слово правди понесли По всій невольничій землі Твої апостоли Святії" [8, 221]. Як бачимо, з образами Святих у Т. Шевченка пов'язані такі концептуальні смисли, як: "Ті, що є адресатами у спілкуванні з Богом", "Ті, що творять чудеса", "Ті, яким поклоняються", "Ті, що наслідують Бога, проповідуючи Боже слово" та ін. Важливо, що апостолом письменник подекуди називає й Ісуса Христа: "А твій Син, Єдиний твій! Апостол новий" [8, 226].

У поетичній спадщині Т. Шевченка наявні твори, визначені самим автором як "подражанія", а саме: "Ісаія. Глава 35", "Осія. Глава XIV", "Подражаніє Іезекіілю. Глава 19". Ісаія, Осія та Іезикііль були біблійними пророками, які у своїх проповідях торкалися широкого кола не лише

культової, а й соціальної та морально-етичної проблематики. Вони викривали жадібність і користолюбство, нещадний визиск бідних, жорстокість до слабких, тобто порушували проблеми, що хвилювали й Т. Шевченка, який розкривав їх на національному тлі. У вірші "Ісаїя..." поет, відштовхуючись від картин пишного буяння природи, переосмислює біблійний сюжет, вносячи в нього актуальні виразно соціальні акценти. Він передбачає Божий суд, що воздасть "зłodям за злая", і як наслідок "простеляться скрізь шляхи святії" [8, 240]. Поезія "Осія. Глава XIV" більшою мірою, ніж попередня, перейнята роздумами про історичну долю України. Т. Шевченко не сприймає "довготерпеливого" Бога, який карає Україну, закликаючи її: "Воскресни, мамо! І вернися В світлицю-хату; опочий" [8, 268]. Як і пророцтва самого Святого, "Подражаніє Іезікіїлю..." наповнене символічним змістом. Проектуючи біблійний сюжет на тогочасну дійсність, автор стверджує неминучість краху самодержавства, тому пише: "Уже потроху і минають Дні беззаконія і зла". Поет вводить алегоричний образ вітру, що "з поля Дихне, погне і ламама" "гнилий", "червивий", "худосильний" "корінь самодержавний" [8, 266]. Важливо наголосити на тому, що в аналізованих творах їх автор, який убаचाє своє покликання в пророкуванні майбутньої кращої долі для України, сприймається як національний пророк. Це дає змогу простежити імпліцитне вираження концептуального смислу "Той, що асоціюється з пророком", який проектується на самого поета. Крім того, у Шевченкових текстах об'єктивуються й деякі інші індивідуальні смисли, що стосуються пророків, наприклад: "Той, що уподібнюється до Сина Божого як проповідник його вчення" ("Восплач, пророче, Сине Божий" [8, 266]); "Той, чия мова свята" ("Дивочний гость той говорив. І словеса його святіє На серце падали Марії" [8, 253]).

Образи мучениці Варвари, інших Святих об'єктивують такий концептуальний компонент у структурі "Святості", як: "Ті, що удостоєні пошанування" ("Найнялася носить воду, Бо грошей не стало На молебствіє Варвари" [7, 241], "Гостинці виймала: І четвертий уже перстень Святої Варвари" [7, 242] чи "У церкві співали: Ісаїя, ликуй!" [7, 103]). Згадує поет і "Святого Іакова", і "Святого Івана".

До великих праведників належить і "Святий Йосип Обручник", тобто "заручений" із Марією. Через його зображення об'єктивується концептуальний смисл "Той, що, як Святий, уособлює вищі духовні якості: святість, праведність, смирення, милосердя тощо" ("Той бондар праведний, святий" [8, 258]). Вказаний фрагмент у структурі концепту "Святість" експлікують також дескрипції: "Святі люди" ("Мій Боже милий, як-то мало Святих людей на світі стало" [8, 237]); "Святіє мученики" ("І прилетять зо всього світа Святіє мученики" [8, 222]); "муж праведний" ("Отакий-то муж праведний Бує він на сім світі" [8, 63]). Зауважимо, що "Святим мужем" поет називає як пророка з

однойменного вірша, так і простого селянина Максима з "Москалевої криниці", а Семена Палія іменує "Святим ченцем". Адже свята людина в розумінні Шевченка – це "Та, що служить Богу, народу, Україні", тому нею може бути і пророк, і селянин, і козак. Об'єктивіацію концептуального смислу "Ті, що готові загинути за праведне діло" засвідчують рядки: "*І мужа свята (краткого пророка)... горе вам! На стогнах каменем побили*" [8, 102]. Себе ж поет асоціює з "*месником святим*" ("*Свого месника святого І не привітала*" [8, 176]), "*святим лицарем*", "*посланим на каторгу*" [8, 231].

Автор часто послуговується субстантивованою лексемою "Святій" як вербалізатором досліджуваного концепту. У відповідних контекстах реалізуються такі концептуальні смисли: "Ті, що наділені надприродною силою" ("*Та щоб йому всі Святії Талан – долю слали*" [7, 173]); "Ті, до яких звертаються за допомогою" ("*Та Святих отих благала, Таки ж ублагала*" [7, 290]); "Ті, яким моляться, поклоняються" ("*Піду помолюся Усім Святим у Києві*" [7, 240]); "Ті, яких восхваляють, вітають" ("*Пішла його зострінуги, Святих привітати*" [8, 225]); "Ті, до яких ідуть на вічний спочинок" ("*Нехай з Святими спочивають Мої старі*" [8, 189]).

Семантика концепту "Святість" значною мірою розгортається у позиціях зіставлення. Концептуальні смисли, об'єктивовані при цьому, помітно корелюють із засвідченими у позиції суб'єкта осмислення. Їх репрезентують контексти, в яких Ян Гус осмислюється як пророк "*Іезекііль*" ("*І став еси На великих купах, На розпутті всесвітньому Іезекіїлем*" [7, 200]); Гонга – як "*мученик праведний*" ("*Де Гонти могила, Мученика праведного...*" [7, 86]); пренепорочна дівчина – як "*свята*" ("*І станом гнучким, і красою Пренепорочно-молодою Старії очі веселю. І чудно, мов перед святою, Перед тобою помолюсь*" [8, 212]); невинні діти – як "*святій*" ("*О святій! Пренепорочние! – сказав, Як узрів діток*" [8, 238]); закохані Петро й Настуся – як "*ангели святій*" ("*Стали собі та й дивляться Одно на другого, Отак ангели святій Дивляться на Бога*" [8, 166]).

Здійснений аналіз засвідчує полісемантичність досліджуваної структури та її виразну конотованість. Концепт "Святість" у поетичній картині світу Т. Шевченка, як і в мовно-концептуальній картині світу українців, насамперед позитивно маркований. Передусім це демонструють різні сакральні ознаки, що їх конотує прикметник "*святій*", як-от: "божественний", "праведний", "чистий" та под.

Вираженню позитивних конотацій значною мірою сприяють різні мовностилістичні засоби: порівняння, метафори, епітети, антитези, тавтології тощо, наприклад: "*Витать над грішними святою*" [8, 24]. Позитивну маркованість концепту "Святість" засвідчує також синонімічний ряд назв до його основного вербалізатора – слова "*святій*": "*праведний*", "*преподобний*", "*преблагий*", "*праведник*", "*мученик*" та ін.,

наприклад: *"І вівіки стане слава, Преподобним слава"* [7, 263]; *"Преблагий був муж на світі Максим отой, сину"* [8, 62]; *"Де Гонти могила, Мученика праведного Де похоронили?"* [7, 86]. В окремих випадках номінатори досліджуваного концепту конотують негативну семантику. Так, сарказм виражають рядки, у яких *"п'яний кесар"* іменується *"святим"* [8, 228].

Отже, можна стверджувати, що експлікація "Святості" у поетичній картині світу Т. Шевченка підтверджує її амбівалентну природу. Особливо це демонструють контексти, в яких поет виходить за межі усталеного розуміння святості й інтерпретує її, проектуючи на демонічне. Показовим у цьому плані є образ відьми з однойменної поеми, що стала святою. Терниста дорога грішниці, скривдженої матері, що збожеволіла і прагне помсти. Стати святою – це означає стати на шлях цілковитого прощення і примирення (*"І жила собі святою... Люде добрі і розумні Добре її знали. А все-таки покриткою І відьмою звали"* [7, 284]). Опозицію "святе – демонічне" об'єктивує і контекст із поеми "Невольник": *"Знов Ярина вийшла з хати, На світ дивуватись. Та не Святих вже благати – Ворожки питати"* [7, 215], в якому експлікується двоєвір'я, що виявлялося у поєднанні християнства із певними язичницькими ідеями й віруваннями.

Полісемантичність і конотативну маркованість досліджуваного концепту засвідчує також дистрибутивний та словотвірний потенціал, характерний для його вербалізаторів, передусім – лексеми *"святий"*. Так, у Шевченкових поетичних текстах зафіксовано незначну кількість фразем, до складу яких входить ад'єктив *"святий"*, на зразок *"святий знає"*, побудованої, очевидно, за аналогією до *"Бог знає"* (*"А що з того буде, Святий знає"* [7, 220]). Серед дериватів, якими поет означає Святих, привертають увагу насамперед такі, як: *"пресвятий"*, *"святійший"*, *"святенник"*, утворені афіксальним способом. Прикладом оказіонального словотворення є знижено конотована назва *"тихолюбці-святі"*, вжита на позначення *"земних богів-царів"*, яким уготований *"рай небесний"* *"на сім світі і на тім"* [8, 277].

Загалом аналіз концепту "Святість" засвідчує його пріоритетність та особливу значущість у концептосфері сакрального, реалізованій у поетичній картині світу Т. Шевченка. У концептуалізації образів Святих простежуються певні стереотипи – стійкі структури свідомості, пов'язані з їх розумінням у мовно-концептуальній картині світу українського етносу. Позитивні чи негативні конотації, що супроводжують денотативний зміст, сигналізують про відповідне ставлення носіїв мови до цих сакральних персонажів.

1. Бетко І. Українська релігійно-філософська поезія. Етапи розвитку. – Katowice, 2003; 2. Грабович Г. Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. – К., 1998; 3. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. – К., 2006; 4. Ов'єнко І. Тарас Шевченко / Упоряд., авт. передмови і

коментарів М.С. Тимошик. – К., 2003; 5. *Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.*: у 2-х т. / Редкол.: Л.Л. Гумецька (гол.) та ін. – Т. 2. – К., 1978; 6. *Соловей Е.С. Українська філософська лірика: навч. посібник із спецкурсу.* – К., 1998; 7. *Шевченко Т. Повне збір. тв.: У 12 т. – Т. 1. Поезія.* – К., 1989; 8. *Шевченко Т. Повне збір. тв.: У 12 т. – Т. 2. Поезія.* – К., 1990.